

KASTEELKATERN

December 2012 ■ jaargang 14 ■ nummer 39

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 4 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Redactie
dr. F. Vogelzang
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkten verder mee
mevr. A. Kramer MA
mevr. A.G.M. Spiekhout BA
drs. B. Olde Meierink

Omslag: De Keukenhof te Lisse,
foto Peter van der Wielen, 2002.

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: GVO grafisch bedrijf B.V.
Ponsen & Looijen te Ede
Oplage: 2000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 1 februari 2012.

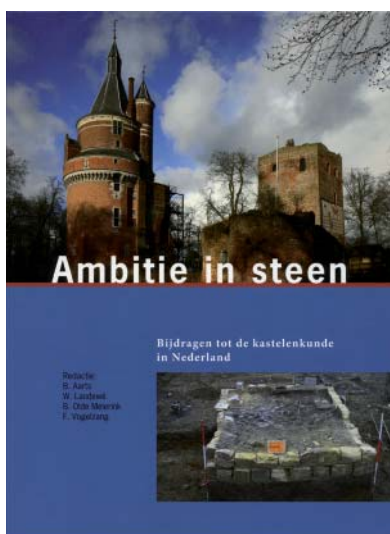
De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in maart 2012.

VAN DE REDACTIE

In de serie *Made in Europe*, waarin het NRC Handelsblad een overzicht biedt van typisch en belangrijk Europees erfgoed, verscheen eind september een aflevering over kastelen. Dat bewijst voor wie het nog niet wist, nogmaals hoe belangrijk kastelen zijn in onze geschiedenis. Forten komen over ter wereld voor, maar de specifieke vorm van een versterkt huis dat wij kasteel noemen, is typisch Europees en duikt rond het jaar 1000 op. Van de 3000 kastelen die ons land ooit telde, is 90% verdwenen. Veel van de kastelen die nog over zijn, hebben een lange ontwikkelingsgeschiedenis achter de rug en zijn door verbouwingen en aanpassingen voor hun middeleeuwse bewoners onherkenbaar veranderd. Een flink aantal is getransformeerd in een buitenplaats, de andere categorie historische gebouwen voor het behoud waarvan de Nederlandse Kastelenstichting zich inzet. Kastelen hebben veel meer betekenissen dan een fysiek overblijfsel uit het verleden. De nieuwe bundel *Ambitie in steen* (zie onder) in dit nummer) geeft daarvan een mooie staalkaart. Kastelen en buitenplaatsen, al hebben ze hun oorspronkelijke rol inmiddels verloren, blijven bovendien tot de verbeelding spreken en zijn een gewild doel van

een dagje uit of een cultureel bezoek. De crisis blijft echter ook dreigen voor het behoud van dit culturele erfgoed. Zoals in het vorige nummer al werd signaleerd, dreigen lokale en rijksoverheden door de bezuinigingen afstand te doen van hun beschermende rol en worden kastelen blootgesteld aan de commerciële krachten van de markt, alsof het gebouwde objecten geldt die gelijkgesteld kunnen worden met appartementen of kantoorgebouwen. De NKS steunt de acties van lokale werkgroepen die zich inzetten voor het behoud van 'hun' kasteel of die zich verzetten tegen rigoureuze verbouwingsplannen, die het historische karakter van kasteel en omgeving vernietigen. Nu meer dan ooit heeft de NKS uw steun nodig: met en namens onze donateurs kunnen we een vuist maken en actie ondernemen om onze kastelen en buitenplaatsen te behouden. Hergebruik is vaak noodzakelijk, maar mag niet alleen vanuit economische motieven worden vormgegeven. Voor behoud op de lange termijn is aanpassing met respect voor de historie veel succesvoller. Dan ontstaat en blijft er lokaal draagvlak voor ons erfgoed en trots op de eigen identiteit, waarin kastelen en buitenplaatsen vaak zo'n vormende rol spelen. ■

Onlangs verschenen

Ambitie in steen

Bijdragen tot de kastelenkunde in Nederland

Een eerbetoon aan emeritus hoogleraar Hans Janssen. Deze bundel presenteert naast een interview met Hans Janssen veertien artikelen over een breed scala aan kastelenonderzoek, uitgevoerd door vooraanstaande onderzoekers. Sommige bijdragen gaan in op archeologische of bouwhistorische aspecten van kastelen, andere richten zich meer op de sociale rol in de samenleving of de culturele betekenis van kastelen. Er is aandacht voor het interieur, de geografische spreiding van kastelen maar ook van specifieke aspecten zoals voorburchten of valhekken. Een must voor iedere kasteelliefhebber. Prijs € 32,50 (€ 36 incl. verzendkosten).

Te bestellen via www.kastelen.nl.

ren op het belang, de gracht weer bij het landgoed te voegen. Nu vormt het landgoed weer een organische samenhangend geheel en als zodanig werd het in 2004 officieel aangemerkt als historische buitenplaats in de zin van de NSW.³

De buitenplaats heeft vijf Rijksmonumenten:

- Het huis;
- De Vlaamse schuur die naast het huis staat;
- Het koetshuis, achter het huis;
- Gracht, park, oprijlaan en poort;
- Tenslotte complexe geheel: de waardevolle samenhangende onderdelen.

Vroegere bewoners

De heer Romme komt erbij, hij vertelt verder over de geschiedenis van Weilust. Het grote fotoboek waarin alles wat er is gerestaureerd en verbouwd, wordt verbeeld, ligt voor ons. In 1748 kwam de hoeve met herenhuis in bezit van Gerard Havermans, eigenaar van bierbrouwerij de 'Drie Hoefijzers' te Breda. Zijn zoon Johannes Josephus verving het herenhuis door het huis dat er nu nog staat. Een herdenkingsteen in de gevel getuigt van de eerste steenlegging in 1787 door de achtjarige Bonaventura Havermans, zoon van Johannes. In 1823 werd nog een dienstwoning gebouwd tegen de noordelijke gevel van het herenhuis. In deze tijd is waarschijnlijk ook de naam Weilust bedacht, het was in de mode om in de naam van een buitenplaats het woordje 'lust' te gebruiken.

Hoe fijn het vertoeven was op Weilust blijkt wel uit de volgende welkomstgroet van A.M.J. Stuyk van de Ypeelaar, aan Mr. B(onaventura).S.J. en zijn zuster Mej. A.P.E. Havermans in 1835:

*Zoo lieflijk is 't op 't land O waarde Tante en Oom!
En reeds van overlang waart Gij die vreugd gewoon*

*Daarginds op Heusenhout naar Weilusts stille streken
Zijt Gij zoo menig jaar om rust naar toe geweken
Veel vreugd hebt G'er gesmaakt, daar ginds op Heusen-
hout.*

Er woonden drie generaties Havermans op Weilust, daarna werd het in 1862 overerft aan de familie Ingen Housz. Deze familie was in oorsprong afkomstig uit Venlo en vestigde zich later onder meer in Breda. De bekendste voorvader van de familie op Weilust was Jan Ingen Housz, arts en bioloog. Hij was lijfarts van keizerin Maria Theresia van Oostenrijk maar bovenal de ontdekker van de fotosynthese. Halverwege de twintigste eeuw werden het herenhuis met boerderij, de tuin, de gracht, de oprijlaan en de stallen aangekocht door toenmalige pachters van Weilust, de erven Chr. Jansen. Een paar jaar later konden zij de Vlaamse schuur erbij kopen.

Restauraties

Eind jaren zestig heeft er een restauratie plaats gevonden. De boerderij was inmiddels gesloopt en er werd een aangepaste nieuwe achtergevel gerealiseerd. Overigens werd bij die sloop een verborgen muntschat gevonden van 88 zilveren munten (1680-1832). Ook de wandbespanning in de herenkamer werd bij deze restauratie opnieuw bedoekt.

Nadat de erven Jansen in 1999 de buitenplaats verkochten aan de familie Romme is er heel veel gerestaureerd op Weilust. Er was veel achterstallig onderhoud, maar ook niet passende elementen die moesten worden verwijderd. De restauratie werd uitgevoerd door Aannemingsbedrijf Nico de Bont uit Vught, gespecialiseerd in klassieke restauraties, die ook veel historische monumenten heeft gerestaureerd in de binnenstad

Linksboven: interieur herenkamer.

Onder: interieur koetshuis.

Beide foto's van fam. Romme.

van Breda. Alles in nauwe samenwerking en overleg met de heer en mevrouw Romme. Alle werkzaamheden verliepen volgens het Charter van Venetië (1964): liever restaureren en conserveren van bestaande elementen dan geheel vernieuwen.

Prettig huis

Ik krijg een rondleiding door het huis. Aan alles merk je dat het een prettig huis is om in te wonen. De museale herenkamer wordt gebruikt voor diners of bijzondere gelegenheden. De schoorsteen heeft een prachtige schildering. De wanden van de kamer zijn voorzien van, olieverf op linnen, wandbespanning met landschapstaferelen. Naar alle waarschijnlijkheid zijn zij speciaal voor deze ruimte vervaardigd. Mevrouw Romme vertelt dat, toen zij er net woonden, deze kamer de woonkamer was.

De kwetsbaarheid, onder andere de bespannen wand-schilderingen, en de beperkte afmeting waren redenen om de boerderij weer op te bouwen. Echter niet alleen daarom: het was vooral de bedoeling om een historische meerwaarde te creëren, omdat Weilust juist vanuit de boerderij geëvolueerd is in de huidige vorm. Vervolgens lopen we door de gang, met een uitgesneden trapleuning, de droogkast voor het fruit, de kelder. In de keuken een mooie pomp met Delfts blauwe tegeltjes, versierd met vogels. De vloeren zijn betegeld met oude tegels en plavuizen. De oude schouw is opnieuw betegeld met oude witjes, helemaal in stijl.

Bijgebouwen en tuin

De grote Vlaamse schuur had vroeger een opslagfunctie voor de landbouwproducten van de boerderij. Het koetshuis is gerestaureerd en functioneert nu als een gastverblijf. Toen de boerderij nog niet was aangebouwd, was dit tevens de uitwijk voor de familie als er bezoek was. Ook op deze plek blijkt weer de liefde voor de materialen en de geschiedenis. De ijsselsteentjes die door het slopen van buitenwanden vrij kwamen werden afgebikt. Daarmee is de vloer van het koetshuis vervolgens gelegd. De oostkant is voorzien van een glazen wand die, net als bij de boerderij, een stuk teruggeplaatst is, om zo een overdekt terras te creëren. We lopen verder door de tuin. Van hieruit een prachtig zicht op het huis. Op het dak van de boerderij liggen oude, hergebruikte dakpannen. Inmiddels is de familie Romme bij heel wat bedrijven in oude en antieke bouwmaterialen bekend.

De aanleg van de tuinen is naar eigen idee en ontwerp met de ondersteuning van tuin- en landschaparchitect Pieter-Jan van Hasselt gedaan. Bijna al het werk in de tuin doen ze zelf. Alleen het grote snoeiwerk wordt uitbesteed. De buitenplaats is 1,5 ha groot. Er is een

Boven:

Weilust, foto auteur 2012.

boomgaard en een kippenren aan de noordkant van het huis. n. In de tuin zijn rondom doorkijkjes gecreëerd, het ruimtelijk effect is bijzonder. Er is een prieeltje geplaatst op de plek waar er ooit een gestaan heeft.

We zijn bijna rond. In de voorgevel van het huis zie ik het hierboven genoemde gevelsteentje B.S.I.H. 1787 dat de achtjarige Bonaventura Havermans heeft gelegd. De kastanjabomen aan de oprijlaan moesten helaas vanwege de bekende kastanjeziekte worden gerooid. Nu staan er lindebomen. Mevrouw Romme vindt het nog erg kaal, vooral nu de bladeren aan het vallen zijn. Toch groeien ze al aardig, elk jaar zal de laan weer meer lommerrijk worden.

De rondleiding en ons gesprek zijn ten einde gekomen. Mijn vraag wat hen zo beweegt is een beetje overbodig. Het is de liefde voor het historische erfgoed, de geschiedenis van dit huis en dit stuk land. Alles ademt die liefde, in elk detail is die te vinden. ■

Noten

- 1 Brekelmans, dr. F.A., De buitenplaats Weilust te Heusdenhout en het Geslacht Havermans. In: *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda "De Oranjeboom"*, deel XXIII, jaargang 1970. pag. 87-105 (zie ook: <http://www.deoranjeboom.nl>).
- 2 Idem: aldaar 102.
- 3 http://wetten.overheid.nl/BWBR0001939/geldigheidsdatum_05-11-2012
- 4 Brekelmans 1970, 86
- 5 Magies, Geerd, *Van Zonlicht tot inzicht. Hoe Jan Ingen Housz het geheim van het bladgroen ontdekte*. Antwerpen 2012.
- 6 Brekelmans 1970, 101.

KASTELN ALS DRAGERS VAN HERINNERING EN IDENTITEIT

door Andrea Kramer

Tijdens mijn stage bij de Nederlandse Kastelenstichting in het kader van mijn master Publieksgeschiedenis maakte ik voor het eerst kennis met het fenomeen 'bedreigde kastelen'. Dit klonk mij in de oren als een contradictio in terminis. De immense gebouwen die ik zeer infrequent had bezocht gedurende mijn jeugd boden juist bescherming aan hele volksstammen. Nu weet ik beter. We leven niet meer in 'vroeger'; de rollen zijn omgedraaid. Hele volksstammen moeten kastelen beschermen tegen hun ondergang.

Andrea Kramer
behaalde onlangs haar master-titel
publieksgeschiedenis aan de UvA

Maar waarom zou je dat doen? Wat is het nut van een kasteel voor de Nederlandse bevolking? Hoe mobiliseren we Nederland om de handen ineen te slaan en op de bres te gaan staan voor kastelen? Tijdens mijn afstudeeronderzoek vond ik het antwoord.

Functies van kastelen

De functie van kastelen is tegenwoordig vaak museaal; sommige kastelen worden (ook) gebruikt als feest- en trouwlocatie, kantoorpand, appartementencomplex of zijn bewoond door de eigenaar. De meeste kastelen zijn in ieder geval niet meer te onderhouden door een particulier. Door middel van subsidies vanuit de overheid en allerlei nationale fondsen kunnen kastelen hun deuren open houden. De oorspronkelijke functie van kastelen was juist heel lokaal. De bevolking van een stad of dorp was economisch en vaak ook sociaal afhankelijk van het kasteel en zijn bewoners. Is er een verband tussen de huidige functie van kastelen en de relatie die een stad of dorp in het verleden met het kasteel had? Hoe lokaal is de band tussen de laatste kasteelheer en de lokale bevolking? Of eigenlijk: wat zou een reden zijn om lokale bevolking te motiveren een kasteel te beschermen?

De onderzochte kastelen

Ik heb drie kastelen onderzocht en heb kennis gemaakt met hun lokale sociale netwerk; het ene kasteel heeft een duidelijke functie in de omgeving voor de lokale bevolking, het andere kasteel mist deze rol en heeft weinig lokaal draagvlak. Het derde kasteel wordt bewoond door de eigenaren. Met grote aandacht bekijk ik de 'ontstaansgeschiedenis' van de huidige maatschappelijke positie van deze drie kastelen, die ik baseer op een terugblik van maximaal 150 jaar: drie generaties terug, aangezien er dan nog sprake kan zijn van oral history.

Amerongen

Kasteel Amerongen met zijn museale functie geniet nationale bekendheid. Deze maand opent het kasteel haar deuren met de tentoonstelling *Wegens herinrichting geopend*. Om een objectief beeld te krijgen van de huidige situatie en de aanleiding daarvoor, ging ik in gesprek met diverse vrijwilligers, de Stichting Vrienden van Kasteel Amerongen en de stichting die eigenaar is van Kasteel Amerongen. De verstandhouding tussen de laatste bewoners – de familie Bentinck – en de lokale bevolking was niet altijd optimaal. Vrijwilligers die zich

Linksboven: Amerongen. Lithografie naar een tekening van P.J. Lutgers, ca. 1850.

Rechts: Amerongen in 2004. Foto Hanneke Ronnes.

tegenwoordig inzetten voor het kasteel zijn voor het grootste gedeelte niet afkomstig uit Amerongen zelf, maar uit omliggende plaatsen.

Kasteel Amerongen is onderdeel van de collectieve herinnering van de autochtone Amerongse bevolking én deel van de identiteit van zowel autochtoon als importbevolking, die veel voorkomt in het dorp. Beide groepen kijken niet of negatief terug op het verleden, dat ze niet kunnen ontkennen maar ook geen duidelijke plaats geven in herinnering of identiteit.

Het kasteel en haar bewoners moeten de Amerongers los van elkaar gaan zien. Het kasteel is een kunstwerk, dat gevormd en onderhouden is door meerdere generaties. De kasteelbewoners hebben aan dit proces bijgedragen, al was hun werkwijze in onze ogen ethisch onverantwoord. Geboren Amerongers zijn boos en beledigd door de economische en politieke onderdrukking van de kasteelbewoners in het verleden. De kasteelheer had een duidelijke machtspositie en de 'leken' waren van hem afhankelijk. Was dat niet overal zo? Hoorde dat niet gewoon bij 'die tijd'? Konden de Amerongers dan zonder hun kasteelheer? Hebben ze aan hem niet hun brood en onderdak te danken gehad?

Het is de taak van de Stichting Kasteel Amerongen om de historie van het kasteel als iets belangrijks te promoten. Natuurlijk, er moet ruimte zijn voor de negatieve collectieve herinnering. Die mag niet ontkend worden. Het was niet leuk dat het verschil tussen rijk en arm zo duidelijk was. Het voelt onrechtvaardig om je hand op te moeten houden aan het eind van de week om salaris te ontvangen. Het is uit de tijd dat je je hoed afneemt omdat iemand van adel is. Het is logisch dat je voor je ouders en grootouders opkomt. Toch heeft niemand

anders dan de ouders en grootouders van de autochtone inwoners van Amerongen keihard voor het kasteel en zijn bewoners gewerkt en zo bijgedragen aan de instandhouding van een prachtig stuk cultureel erfgoed. Daar mogen de Amerongers best trots op zijn.

Er is een andere kant van het verhaal. De kasteelheer kon niet zonder de Amerongers. Het kasteel is van Amerongen. Tenminste, dat zou het moeten zijn. Het kasteel heeft Amerongen gevormd en de Amerongers hebben het kasteel gevormd. Er is een collectieve identiteit, die moet alleen aangesproken worden.

Voor kasteelliefhebbers in de regio is vooral het gebouw belangrijk. Zijn historie spreekt tot de verbeelding en zijn bewoners hebben geen directe invloed op de identiteitsvorming van de bezoekers die van verder komen. Zij delen alleen de collectieve herinnering aan een belangrijk gebouw met heel Nederland en genieten een voorkeurspositie door in de regio van het kasteel te wonen. Er is geen persoonlijke historische relatie.

Keukenhof

Kasteel Keukenhof in Lisse speelt vooral een belangrijke rol op internationaal niveau. Samen met de bloemententoonstelling is het kasteel een nationale toeristische trekpleister. Het kasteel is tot 2003 deels bewoond door de eigenaar en wordt sinds 2003 beheerd door Stichting Kasteel Keukenhof. De laatste particuliere eigenaar, Carel graaf van Lynden, droeg het per testament aan de stichting over. De stichting bestaat uit vier personen, waarvan Herman Hollander voorzitter én directeur is. Zijn kantoor is gevestigd in zijn oude slaapkamer, in een huis op het terrein van het kasteel. Hij groeide naast het

kasteel op, omdat zijn vader, Egbert Hollander, huis-knecht was van de graaf. Zijn opa en twee tantes hebben eveneens voor de familie Van Lynden gewerkt. Ook alle andere leden in het bestuur hebben een connectie met de graaf en zijn familie.

Aangezien de eigenaar, initiatiefnemer van de jaarlijkse bloemententoonstelling, na de Tweede Wereldoorlog elders in het land een verblijfplaats had, werd de band tussen de kasteelheer en het dorp veel losser. De nieuwe beheerders proberen deze band weer te versterken, door alle inwoners van Lisse een gratis toegangspas te geven voor de kasteeltuin en alle evenementen op het kasteel. Het grote aantal plaatselijke vrijwilligers die zich voor het kasteel inzetten was een motivatie om dit kasteel – met een duidelijke lokale functie – te gebruiken voor mijn onderzoek. Ik heb gesproken met de huidige directeur van Stichting Kasteel Keukenhof, diverse vrijwilligers en leden van Stichting Oud Lisse om de huidige functie van Kasteel Keukenhof in kaart te brengen. Hierbij heb ik onderzocht of de band die de laatste eigenaar met het dorp had, van invloed is op de huidige functie.

Mheer

Kasteel Mheer is tenslotte een van de weinige kastelen in Nederland dat nog bewoond wordt door een particulier. Er is geen sprake van een stichting die het kasteel in beheer heeft, maar de huidige familie heeft het kasteel al 300 jaar in eigendom. De banden met het dorp Mheer zijn nog steeds sterk, al is de functie van het kasteel veranderd in de afgelopen 150 jaar. Ik heb gesproken met de familie die het kasteel nu bewoont, met mensen uit het dorp, met een bestuurslid van het Sociaal Historisch Centrum Limburg en een onderzoeker van Universiteit

van Maastricht. Naast de band die het kasteel met het dorp heeft, is het belangrijk om de regionale en *grensoverschrijdende* functie van het kasteel in perspectief te zien. Ik heb mij afgevraagd of de Limburgse identiteit – als daar al sprake van is – en cultuur invloed hebben op de positie van kasteel Mheer.

Kasteel Mheer staat centraal in het dorp, precies op de grens tussen boven-Mheer en onder-Mheer. Zo staat de familie De Loë ook bekend: ze staan midden in het dorp, tussen de andere bewoners. Dat is ook het doel van de eigenaars; 'Er is sprake van grote verbondenheid! We zijn heel vaak bij diverse activiteiten. De schutterij heeft een jaarlijkse activiteit op het kasteel, de harmonie heeft jaarlijkse activiteiten hier, bijvoorbeeld met hemelvaart is hier koningsvogelschieten; dan schieten ze op een houten vogel en in principe wie als laatste de houten vogel naar beneden schiet, is de koning voor een jaar van de schutterij. Dat gebeurt hier op het terrein, daar zijn wij dan met mijn vader en de familie bij aanwezig om ook mee te schieten als het ware, ook om de startschoten te doen', aldus Diederick de Loë.

De zichtbaarheid van de familie De Loë in het dorp wordt gewaardeerd. Juist doordat bewoners de familie tegenkomen in bijvoorbeeld de kerk of op het zangkoor, is de afstand tussen de familie en de dorpingen niet zo groot. Meerdere bewoners van het dorp noemen de familie 'betrokken'. En dat terwijl zij van adel zijn en in een kasteel wonen.

Onder: Keukenhof. Foto Peter van der Wielen, 2002.

Rechtsboven: Mheer. Foto Doriann Kransberg, 1979.

Kastelen als geheugensteuntje

Natuurlijk is er een verband tussen de geschiedenis van een relatie tussen een kasteel en de lokale bevolking en heeft dat invloed op de situatie nu. Al zou het alleen al de gemeenschappelijke geschiedenis zijn die de lokale bevolking met zich meedraagt. Overgrootvaders die voor de kasteelheer gewerkt hebben of familie van kennissen die de kasteeltuin onderhielden: de lokale gebeurtenissen uit het verleden zijn overgedragen, de verhalen zijn levend gehouden en hebben invloed op de beeldvorming van de huidige generatie. Het is niet toevallig dat de autochtone bevolking van Amerongen niet massaal vrijwilliger is bij de Stichting Kasteel Amerongen. Naast het feit dat de Stichting de aandacht sterker buiten Amerongen heeft gericht dan op de lokale bevolking, zijn de herinneringen aan de familie Bentinck niet onverdeeld positief.

Het is niet toevallig dat de bewoners van Lisse juist wel nauw betrokken zijn bij het kasteel, aangezien de beheerders het kasteel affichieren als gemeenschappelijk bezit, met een actieve rol voor de lokale gemeenschap. Tenslotte is de situatie in Mheer zeer helder en karakteristiek: een familie met een generatieslange relatie met kasteel en dorp die zich verantwoordelijk voelt om het kasteel samen met de bevolking van een traditioneel dorp in stand te houden. Ze horen bij elkaar. Zo beleven de inwoners van Mheer dat.

De logische uitkomst van deze optelsom is dat er duidelijk omschreven groepen mensen zijn die op de bres springen in geval kastelen worden bedreigd met sluiting en/of verval. Iedereen die tot deze groepen behoort, handelt vanuit een bepaald, maar niet identiek, historisch besef, aangezien zij begrijpen dat monumenten als tastbare dragers van geschiedenis belangrijk zijn om te behouden. Sommige groepen worden gevormd door de lokale bevolking die een positieve herinnering heeft aan de (laatste) bewoners van het kasteel. Een ander deel van de strijders is waarschijnlijk van adel en ziet het behoud van een kasteel als noodzakelijk voor de instandhouding van cultureel erfgoed. Ook buiten de hier behandelde directe betrokken inwoners van kasteeldorp of de wijdere regio, zijn er natuurlijk mensen met een band met kastelen. Liefhebbers van Live Action Role Playing zien hun speelveld en decor verdwijnen. Zo zullen er nog diverse subgroepen zijn onder de actievoerders en lobbyisten voor het behoud van bedreigde kastelen. Maar we zijn met te weinig. Hoe breidden we deze groep uit?

Lokaal draagvlak

Het antwoord ligt bij de lokale bevolking. In de directe omgeving ligt het bestaansrecht van een kasteel. Als

kastelen weer gemeengoed worden, verdienen zij hun plek terug in de maatschappij. In de zeer nabije toekomst moeten kastelen niet slechts een museale functie hebben, maar fungeren als bijvoorbeeld buurthuis, oefenruimte, weggeefwinkel, clubhuis of speeltuin. Alle kinderen van groep 1 tot en met 8 moeten 'hun' kasteel kennen en weten te vinden. Bejaarden moeten zowel hun positieve als negatieve herinneringen kwijt kunnen binnen de muren van het kasteel. Tieners kunnen stage lopen op het kasteel of een feestje vieren in het koetshuis. Vrijwilligers geven er een inburgeringscursus voor nieuwkomers in het dorp. Lokale bedrijven kunnen vergaderen in stijl en voor de liefhebbers is er 's avonds de kasteelkeuken met plaatselijke lekkernijen. Geen hoge toegangsprijzen of torenhoge offertes voor bruiloften of feesten, maar laagdrempeligheid en massale inzet van lokale vrijwilligers.

Kastelen waren en zijn zo opnieuw het centrum van de lokale gemeenschap, een ijkpunt van de eigen identiteit en een lieu de memoire. Ook voor mensen van verder weg belichaamt het gebouw geschiedenis: niet alleen die van stenen en oorlogen, maar ook van sociale verhoudingen, bestuur en economie. De overheid zal inzien dat het behoud van kastelen noodzakelijk is om alle bovenstaande redenen. Subsidies mogen niet uitblijven. Anderzijds, mocht dat wel het geval zijn, dan zal de lokale bevolking deze taak overnemen. Als iedereen een beetje bijdraagt, materieel of immaterieel, dan hebben we over tien jaar geen 'bedreigde kastelen' meer. Dan ziet mijn eventuele nageslacht hier weer een *contradictio in terminis* in. ■

Mijn volledige scriptie is op te vragen bij de Nederlandse Kastelenstichting

Gorecht liet de prefect op strategische locaties burchten bouwen. Op deze militaire steunpunten liet hij vertrouwelingen wonen, de zogenaamde borgmannen.

Kastelen in het Gorecht: de stand van kennis

Maar wat weten we eigenlijk over de kastelen in het Gorecht in de tweede helft van de twaalfde eeuw tot en met de eerste helft van de veertiende eeuw? Al vanaf de negentiende eeuw houden oudheidkundigen zich bezig met de vraag waar de beschreven Gorechtse burchten hebben gelegen. Verschillende kasteelterreinen, waaronder Selwerd, het Cortinghuis, het Bolwerk en de Gronenburg werden ontdekt, beschreven en konden verbonden worden aan een historische bron. Toen in de loop van de twintigste eeuw het archeologisch onderzoek op gang kwam naar versterkingen in het noorden, waren de bekende terreinen reeds als van historisch belang bestempeld. Ook kwamen in de twintigste eeuw per toeval nieuwe terreinen aan het licht, zoals het steenhuis aan de Zernikelaan, Elba en Wolfsbarge. Een duidelijke historische context van deze burchten ontbreekt echter nog. Daarnaast zijn er burchten in bronnen beschreven, waarvan de exacte

ligging tot op heden onbekend is, zoals het Vrydema-huis en Knerdawinkel.

Alleen Van den Broek (2007) heeft het gewaagd om een deel van deze kastelen in een breder landschappelijk en historisch perspectief te plaatsen. Een monografie waarin archeologie, geschiedenis en historische geografie gekoppeld wordt aan de burchten in het Gorecht ontbreekt echter. De eerste taak van mijn scriptie was een uitgebreide inventarisatie te maken van alle kastelen in het Gorecht. Op basis van die inventarisatie heb ik de onderzoeksmogelijkheden vastgesteld. Die bestaan uit een kritische kijk op historische bestempeling van archeologische complexen, het onderzoeken van de landschappelijke functie van de kasteelterreinen en het onderzoeken van de relatie tussen burchten en de jongere complexen.

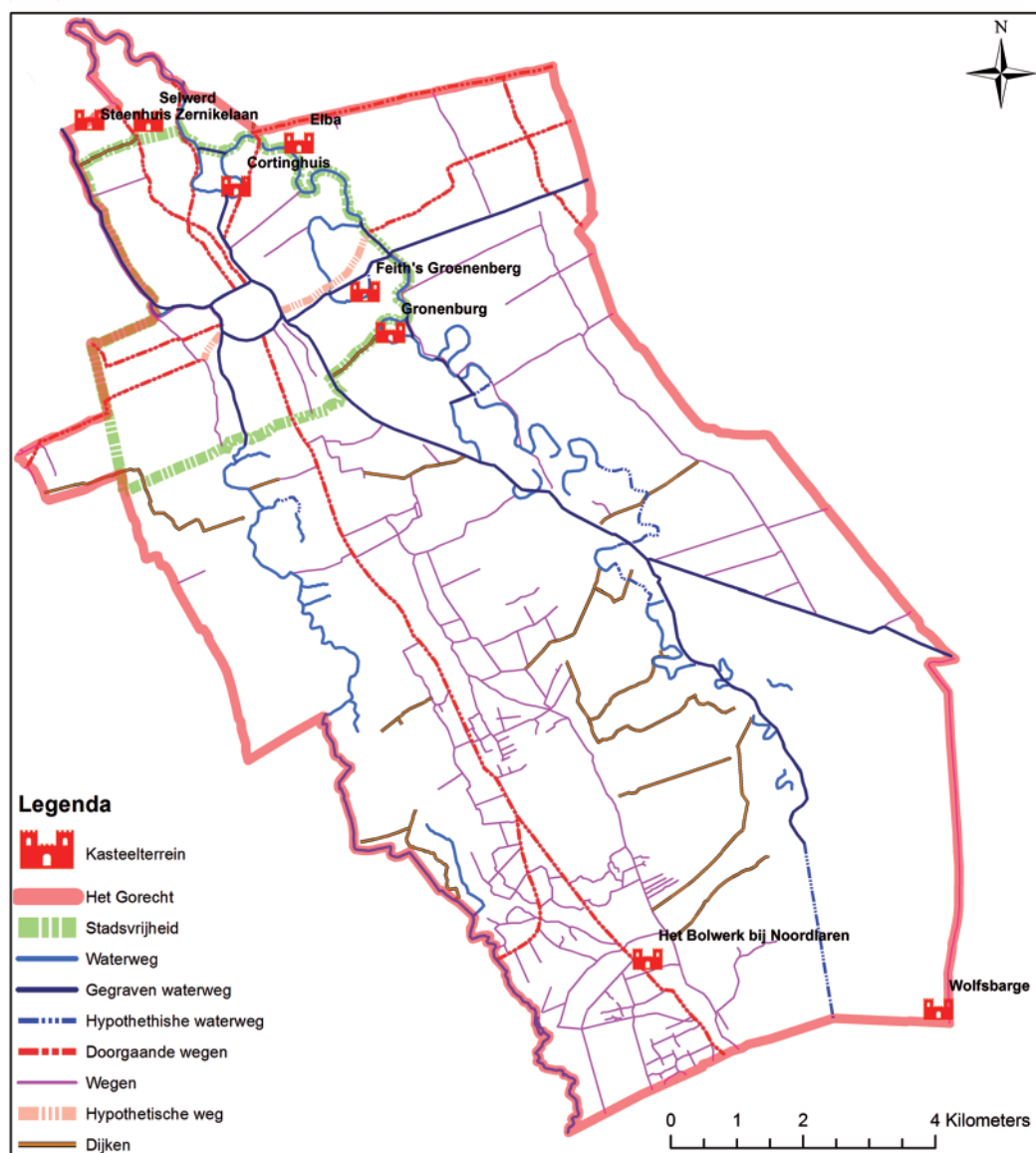
Tijdens het verzamelen van de gegevens viel mij op dat de historische bestempeling van de burchten vrijwel nooit bekritiseerd is geweest. Dat levert echter curieuze zaken op. Zo zou het roofriddersnest van Rudolf Prediker aan twee verschillende burchten toegeschreven

worden en lag het Drentse Mitspete in vijandelijk Gorechts gebied. Dit toont de noodzaak aan om van elk terrein te onderzoeken of de historische stempel juist is toegekend. De meeste historische bronnen zijn onvolledig als het gaat om het interpreteren van de functie van de burcht. Daarnaast zijn er burchten die helemaal niet in historische bronnen voorkomen. Om de functie te onderzoeken wordt daarom de landschappelijke situering van elke burcht bekeken.

De rol van het spookslot

Aantoonbare continuïteit van toponiem met verschillende archeologische complexen in een strategisch landschap

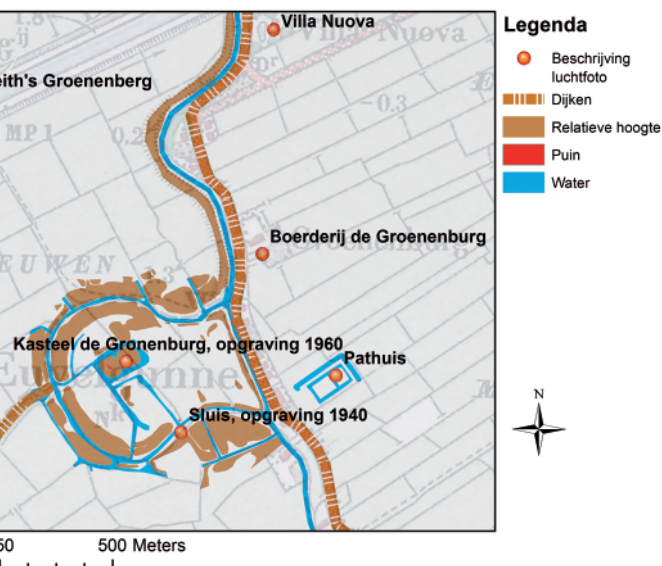
Toen de stadsarchivaris Feith in 1910 een artikel schreef over de locatie van de Gronenburg betoogde hij dat de Gronenburg, ook wel Groenenburg/Gronenburg/Gronenborg of Groenenberg

genoemd, niets te maken had met het wat verderop gelegen toponiem Euvelgunne. Euvelgunne betekent namelijk 'woonplaats van de duivel' en wordt vaak als benaming gebruikt voor spookhuizen. Tijdens het uitwerken van de opgraving van de Gronenburg werd echter een aanwijzing in de documentatie aangetroffen dat Feith een ander terrein bedoelde dan het in 1960 opgegraven terrein. Nalezing van Feiths artikel in vergelijking tot de kadastrale minuut uit 1832 bevestigde dit idee. Feiths kasteelterrein was aan het begin van de twintigste eeuw voor een groot deel verdwenen in het Eemskanaal, terwijl het opgegraven kasteelterrein in de meander van de Hunze nog tot 1960 een zichtbaar onderdeel uitmaakte van het cultuurlandschap. Het toponiem Euvelgunne slaat ook op het gebied rondom de meander en zal wel degelijk te maken hebben met de Gronenburg. Omdat Feith een zeer gedetailleerde beschrijving heeft gemaakt van de ligging van zijn kasteelterrein kon deze via de kadastrale minuut tot op de kavel gefixeerd worden.

Helaas kan Feiths waarneming niet meer gecontroleerd worden, want het terrein is verdwenen onder het huidige Eemskanaal. Het is daarom niet duidelijk of hij wel of niet een kasteelterrein heeft waargenomen. Het kavel van Feiths Groenenberg ligt in de Oosterstads-hamrik, dat eerder de Vrydemahamrik heette. Juist in deze Vrydemahamrik zou een steenhuis hebben gelegen. Heeft Feith dit wellicht ontdekt? Wat tijdens het onderzoek wel duidelijk werd, was de continuïteit van de naam Gronenburg. Sinds de vermelding van Menko in 1242 is de naam in verschillende variaties continu blijven opduiken in oorkonden. Later vinden we een aanduiding van de Gronenburg terug op kaarten. Op achttiende-eeuwse kaarten refereert

Onder: Locatie van Kasteel de Gronenburg in de Euvelgunne polder (deel van het Gorecht).

de naam naar een boerderij vlak bij het in de meander gelegen kasteelterrein. Een omgracht borgterrein, dat in de jaren tachtig eveneens door het Biologisch-Archeologisch Instituut Groningen is opgegraven, ligt langs het gekanaliseerde deel van de Hunze. Het borgterrein is nooit historisch onderzocht. Op een achttiende-eeuwse oudheidkundige kaart staat het complex aangeduid als 'het Pathuis'. Aangezien er op zestiende-eeuwse kaarten nog steeds sprake is van een Gronenburg, lijkt het voor de hand te liggen dat het Pathuis de opvolger is van de middeleeuwse burcht. Na het recht-trekken van de meander van de Hunze is de bewoning samen met het water opgeschoven richting het oosten. Het toponiem heeft een nieuw leven gevonden in de noordelijk gelegen boerderij, waardoor we de historische naam Gronenburg nu met verschillende archeologische complexen kunnen associëren.

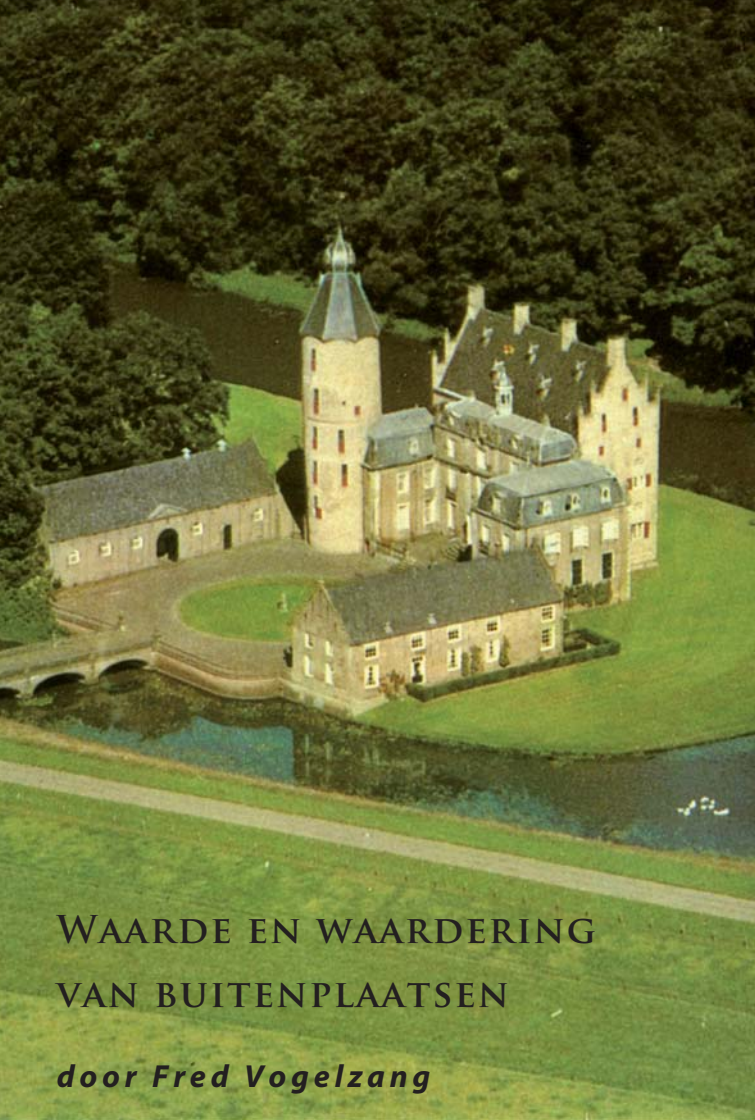
Voorspellend model?

De opvolgingsketen van archeologische complexen levert stof voor een nieuwe werkhypothese. Rondom de stad Groningen liggen namelijk vele borgen en buitenplaatsen, soms in combinatie met een nabijgelegen boerderij die de borgnaam draagt. Soms zijn er ook boerderijen die een 'verdachte' naam hebben, zoals Ridderburg, Gravenburg, Kranenburg en Rozenburg. Is er in de nabijheid van deze toponiemen ook een middeleeuwse burcht te verwachten?

Het landschappelijke onderzoek, dat overigens nog niet afgerond is, levert eveneens een werkhypothese op. Alle burchten van het Gorecht liggen op een specifieke locatie in het landschap. Dat burchten in de nabijheid van infrastructuur en/of grenzen liggen, is geen geheim. De locatiekeuze is echter afhankelijk van het lokale landschap. De burchten van het Gorecht liggen op knooppunten van (water)wegen, grenzen en corridors in het landschap. Omdat voor het onderzoek alle infrastructuur gedigitaliseerd is, kunnen ook kasteelloze knooppunten en corridors in combinatie met het Actueel Hoogtebestand Nederland gefixeerd worden. Combineren we de eigenschap knooppunt met het element toponiem komen er locaties aan het licht die over beide eigenschappen beschikken, zoals het toponiem de Ridderburg bij Beijum. Wellicht is Gorecht heel wat kasteelterreinen rijker! ■

Literatuur

- Broek, J., van den, *Groningen, een stad apart. Over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600)*. Assen 2007.
- Feith, H.O., 'Groenenberg-Euvelgunne', in: *De Groningse Volksalmanak* 1919. 158-168.

WAARDE EN WAARDERING VAN BUITENPLAATSSEN

door Fred Vogelzang

Als het gaat over behoud van cultureel erfgoed, wordt heel snel naar de economische kant van de zaak gekeken. Wat levert het op, kost het niet alleen maar geld? Zeker in onze tijden, maar in feite altijd al, lijken in geld uit te drukken waarden belangrijke dan niet-materiële waardering. Terwijl iedereen weet dat de kwaliteit van leven minder met geld te maken heeft dan met welzijn. Nu is er echter onderzoek dat laat zien, dat cultureel erfgoed zeker wel wat oplevert.

Fred Vogelzang is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de NKS

Onderzoek

De provincies Gelderland, Overijssel en Utrecht, die over veel buitenplaatsen beschikken, hebben het bureau Witteveen+Bos gevraagd de maatschappelijke opbrengsten van steun aan buitenplaatsen te onderzoeken. Provincies geven subsidies en dat betreft gemeenschapsgeld. De besturen wilden weten, of dit gemeenschapsgeld inderdaad aan de gemeenschap ten goede kwam. Er is onderzocht of het in stand houden van buitenplaatsen bijdraagt aan de maatschappelijke welvaart. Daaronder worden zowel materiële als immateriële zaken verstaan. De onderzoekers kozen drie gebieden waar een aantal goed onderhouden buitenplaatsen aanwezig was: slechts zo kon worden onderzocht wat die buitenplaatsen 'opbrachten' voor de gemeenschap. Gekozen werden het Vechtdal en de Beneden Regge in Overijssel, de zuidelijke Veluwezoom in Gelderland en de Stichtse Lustwarande in Utrecht. In al die gebieden zijn de baten, uitgedrukt in euro's, van de aanwezigheid van buitenplaatsen in beeld gebracht. Te denken valt aan de aantrekkingskracht voor recreanten, het beheer van landbouwgronden, grondwaterwinning, de invloed op de leefomgeving (en de huizenprijzen!) van goed onderhouden natuurgebieden, energiebesparing door de aanwezigheid van bomenlanen etc.

Uitgedrukt in geld

Veel van zulke waarden zijn lastig in geld uit te drukken, maar toch komen de onderzoekers tot opvallende uitkomsten. Het Overijsselse onderzoeksgebied levert aan woongenot bijna 152 miljoen euro op, terwijl de recreatieve waarde bijna 19 miljoen bedraagt. Voor Gelderland zijn die getallen respectievelijk 190 en 135 miljoen,

Linksboven: Rechteren (Overijssel), Ansichtkaart.

Onder: Huis Berg (Overijssel), foto Peter van der Wielen, 2000.

Boven: Eerde (Overijssel), foto Peter van de Wielen, 2000.

terwijl Utrecht 495 en 46 miljoen oplevert. Die verschillen komen deels voort uit het verschil in grondgebruik (in Overijssel meer landbouwopbrengsten, in Utrecht meer bebouwing) maar vooral door grote verschillen in aantal inwoners. Hoe meer mensen er van kunnen genieten, hoe meer opbrengsten. En in een dichtbevolkt gebied als Utrecht levert dat dus al snel meer op dan in het relatief stille Overijssel. In deze getallen is nog niet meegenomen wat er aan directe economische activiteiten op de buitenplaatsen zelf plaatsvindt, zoals bed&breakfast, countryfairs, evenementen etc. Ook de enorme bijdrage van vrijwilligers, die eveneens in geld zou zijn uit te drukken, is niet meegenomen. Naast deze inkomsten moet uiteraard rekening worden gehouden met uitgaven: onderhoud aan huizen, gebouwen, tuinen, parken en landbouwgronden.

Een batig slot

Om tot die berekening te komen, hebben de onderzoekers ook alle kosten in beeld gebracht en die afgetrokken van de inkomsten. Opvallend is dat voor de drie gebieden samen het batig slot in de honderden miljoenen euro's loopt, zelfs bij een heel strenge berekening. Het lastige is wel dat de kosten en de baten niet gelijkelijk zijn verdeeld. De grootste kosten zijn voor de beheerder van de tuinen en parken. Historisch groen is bijna niet kostendekkend te onderhouden. De inkomsten komen echter elders terecht, bij de omwonenden, de lokale middenstand, de boeren, terwijl de immateriële opbrengsten uiteraard vooral bij de bezoekers en recreanten liggen. Als dus provincies buitenplaatseigenaren ondersteunt, komt dat geld indirect bij vele mensen terecht. Daarmee kan worden gesteld dat de

maatschappelijke opbrengst groot is. Het rapport onderzoekt ook welke vormen van ondersteuning het beste werken. De conclusie daaruit is dat directe subsidiëring van onderhoud op de langere termijn minder oplevert dan steun bieden bij maatregelen die de zelfredzaamheid en ondernemingszin van de eigenaar stimuleren.

Conclusie

Zoals ook al duidelijk werd op het symposium van het Nationaal Monumentencongres levert erfgoed geld op. De beleving van erfgoed is niet gemakkelijk in geld uit te drukken, maar de indirecte economische effecten zijn groot en positief. Door zonder nuance te bezuinigen op onze monumenten en historische omgeving gaan juist veel inkomsten verloren. Het is iets dat velen al aanvoelden, maar dat nu eens in harde cijfers is duidelijk gemaakt. ■

Wie het hele rapport wil lezen:

<http://www.gelderland.nl/>

Documenten/Themas/Cultuur/

Rapport_economische_betekenis_buitenplaatsen.pdf

advertentie

Een gezonde kijk op onroerend goed

Houtinsectenbestrijding | Zwamsanering
Houtrestauratie met epoxytechniek | Isochips®-kruipruimteisolatie
Vochtwering | Kruipruimterenovatie | Constructiedroging
Heteluchtmethode | Zuurstofarmeluchtmethode | Microgolvenmethode
Onderzoek met de videoscope | Inspectieabonnementen

Vestigingen in: Alphen aan den Rijn | Liempde | Echt
Heerhugowaard | Assen | Mechelen (B)

www.vanlierop.nl

ISO 9001
gecertificeerd

BEDREIGDE KASTELEN

Fred Vogelzang & Bas Aarts

Venlo en Teylingen

Het is vaak de gemeente die door de NKS wordt benaderd als er dreigingen opdoemen voor kastelen. Zo waren er zowel in de gemeente Venlo (kasteel Arcen) als in Teylingen (over een kasteel bij Warmond, in die gemeente) meldingen van ingrepen door de gemeente, die mogelijkwijze ons erfgoed zouden kunnen aantasten. Het verschil in reactie tussen beide gemeenten is opvallend.

In **Warmond** was een paar jaar geleden door de lokale historische kring onderzoek gedaan naar het mogelijke kasteel van de lokale heren. In de grond waren wat zaken aangetroffen die daartoe aanleiding gaven en ook het bestuderen van luchtfoto's leverden gegevens op. In die buurt is door de gemeente de aanleg van een nieuwe jachthaven met parkeerplaats gepland. De NKS heeft de gemeente benaderd met deze gegevens en de vraag, rekening te houden met mogelijke ondergrondse resten. Het duurde niet lang of er kwam reactie van de gemeente, waaruit blijkt dat zowel een paar jaar geleden als zeer onlangs archeologisch onderzoek is gepleegd waaruit geen acute reden voor bezorgdheid bleek. De gemeente deed de toezegging dat mocht er de komende tijd inderdaad duidelijk worden dat er sporen in de grond worden aangetroffen, dat alsnog reden voor nader onderzoek zal zijn. Inmiddels blijken er verschillende vondsten te zijn gedaan die aanleiding geven de zaak nog eens tegen het licht te houden.

Hoe anders is de reactie van de gemeente **Venlo**. In het nabijgelegen Arcen, met het beroemde gelijknamige kasteel, waar regelmatig grote evenementen als de Elf Fantasy Fair worden gehouden, is het onzalige plan geboren om tussen kasteel en historische dorpskern een groot gebouw te plaatsen. Daarmee wordt de fysieke en visuele band doorgesneden. Diverse cultuurhistorische organisaties en honderden inwoners hebben hier tegen geprotesteerd. Die protesten, tegenwoordig eufemistisch 'zienswijzen' genoemd, waarmee de door deskundigen opgestelde adviezen worden weggezet als persoonlijke

.....

Rechts: Heusden. Steendruk uit Jacob van Lennep's *Merkwaardige Kastelen in Nederland*, 1883.

opvattingen, zijn onlangs in de gemeenteraad besproken. De NKS was een van de indieners maar moest via via vernemen dat deze bijeenkomst had plaatsgehad. De gemeenteraad had aan een stief kwartiertje genoeg om de bijna 200 protesten te behandelen. Dat ging ook vrij gemakkelijk, want de meeste zienswijzen werden met een oordeel als 'te laat' of 'niet van toepassing' terzijde gelegd. Op de meer inhoudelijke zienswijzen reageerden de lokale politici dat zij een andere opvatting hadden dan die van de cultuurhistorische instellingen en daarmee was de kous af. Van enige inhoudelijke discussie, meningsvorming of zelfs maar serieuze reactie is geen sprake.

Heusden

Op de gerestaureerde ruïne van het kasteel van Heusden is, zoals we al eerder meldden, een flinke verzorgingsflat gepland. De ruïne, die weliswaar nogal clean is hersteld, wordt op dit moment in ieder geval beschermd en onlangs is het kasteelterrein schoongemaakt en opgeknapt. De geplande nieuwbouw heeft volgens de tekeningen van de gemeente een kasteelachtig uiterlijk, met torens, zaalbouwen, steunberen en water. Zo'n fantasiekasteel is in sommige opzichten minder erg dan een saaie flat, maar de tekeningen zijn echter nogal multi-intepretabel. Het gebouw wordt bijvoorbeeld 7 tot 8 verdiepingen hoog en dat maakt een massale indruk. Een bewonersgroep die een tweede opinie vroeg, kreeg op basis van de bouwplannen een tekening voorgeschoteld, die heel wat minder aantrekkelijk oogt. Het is onduidelijk hoe de nieuwbouw er straks echt zal uitzien. En het blijft natuurlijk jammer dat het gebouw precies bovenop de originele resten van het kasteel gepland staat, die toch al stiefmoederlijk zijn behandeld, zoals blijkt uit de volgende schets van **Bas Aarts**.

Nieuwbouwplan Kasteel Heusden (NB)

In Heusden (NB) staat het College van Burgemeester en Wethouders achter een nieuwbouwplan met

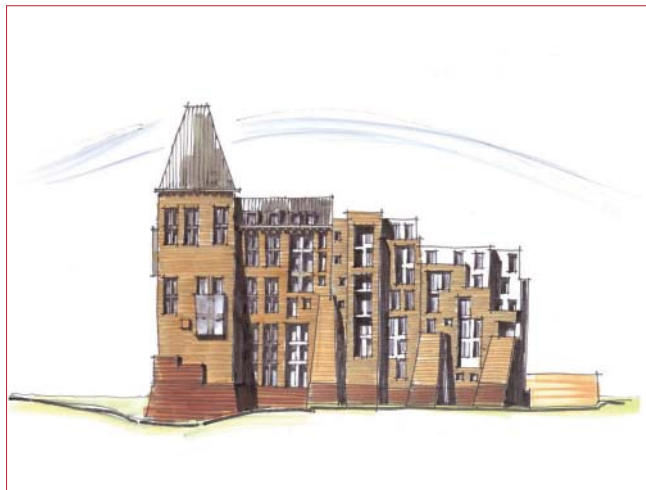
HET KASTEEL VAN HEUSDEN.

Steendr. v. P.W.M. Trap.

quasi kasteelachtige contouren op de locatie van de voormalige Burcht van Heusden binnen de vestingwal. Het plan behelst de bouw 'in stijl' van een 63 luxe appartementen tellend zorgcomplex met ondergrondse parkeerplaatsen.

De beoogde nieuwbouw moet verrijzen vanuit de in 1986-'87, alom bekritiseerde, 'consolidatie' van de funderingen van het middeleeuwse kasteel. Dit kasteel ging ten onder als gevolg van een enorme buskruitontploffing in 1680.

De Burcht werd kort na 1202 aangelegd, na de verwoesting van de voorganger in Oudheusden. Het archeologisch onderzoek door J.G.N. Renaud in 1948-'49 bracht allereerst de voorburcht aan het licht, waarop vervolgens de Catharinakerk verrees (waarvan inmiddels de toekomst ook weer ongewis is). De hoofdburcht werd na het onderzoek toegedekt en kreeg een monumentstatus. Die hoofdburcht kende als eerste bouwphase een (unieke) natuurstenen achthoekige toren met bijbehorend woonblok langs de gracht. Beide bouwelementen waren 'ingemot' (aangeaard). Eind dertiende eeuw werd de ronde hoogte omgeven door een bakstenen ringmuur. Midden veertiende eeuw werd een enorme, nieuwe achthoekige toren in baksteen gebouwd in de gracht naast de hoofdburcht. Na de overgang van Heusden van Brabant naar Holland in 1357 volgde nog enige uitbreiding en modernisering. Roelant Roghman wijdde maar liefst drie tekeningen aan dit bijzondere kasteel.

In 1986-'87 werden de in 1949 toegedekte resten opnieuw blootgelegd en vervolgens 'ingepakt' in een bakstenen bekleding met fantasieopbouw. Er vond geen gericht archeologisch onderzoek plaats, dat allerlei intussen gerezen vragen naar de precieze bouwevolutie en een in 1949 geconstateerde voorafgaande houtbouwphase had kunnen beantwoorden. Desalniettemin werd de monumentstatus opgeheven.

De direct omwonenden (waarvan de huizen grotendeels ter plaatse van de voormalige gracht staan)

hebben inmiddels bezwaar aangetekend tegen de voorgenomen nieuwbouwplannen 'in hun achtertuin'.

Dat bezwaar richt zich met name op het ontwerp dat met zijn 40 meter hoge toren op het noordwesten ernstig botst met het idee van beschermd stadsgezicht met voor Heusden de gewenste 'harmonieuze kleine stadshuizen'. Men wijst verder op het onder-

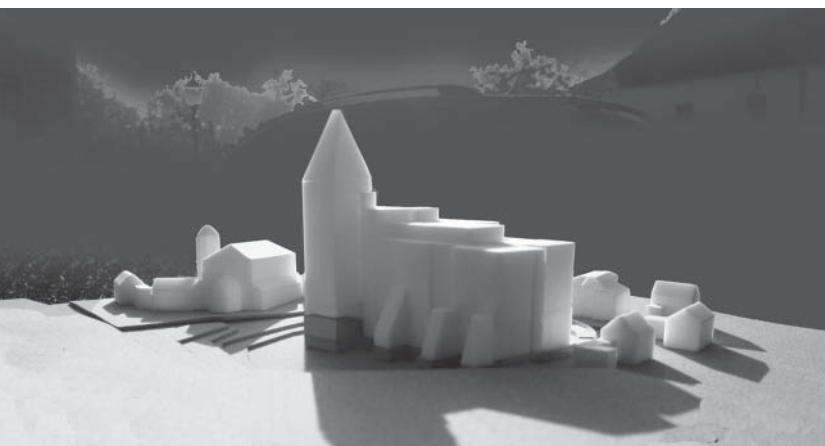
schatten van het nog steeds bestaande archeologisch belang van de locatie en de te verwachten overlast en schade aan de naastliggende huizen bij grote grondwerkzaamheden. ■

Boven: Doorsnede bouwplan Heusden.

Midden: Heusden artist impression.

Onder: Maquette bouwplan Heusden.

Literatuur aangaande de Burcht van Heusden:

- J.G.N. Renaud, Het middeleeuws kasteel te Heusden, *Brabants Jaarboek* 1949, 45-55.
- R.H.J. Klok, Het kasteel in de vestingstad Heusden aan de Maas, *Archeologisch reisboek voor Nederland*, Haarlem 1977, 289-294.
- B. Aarts, Het achthoekige Heusden en de symboliek. De donjons van het kasteel in hun context, *Het Brabants Kasteel* 24, 2001 (Jaarboek Heusden).
- B. Aarts, The Castle of Heusden (NL): Its Relocation and its successive octagonal Towers, *Château Gailard* 22. *Château et Peuplement. Actes du colloque international de Voiron* (2004), Caen 2006, 1-12.

BOEKEN

Fred Vogelzang

Matthijs Wanrooij & Henk Kamp,
Een korte tijd van Glorie.
Geschiedenis van het Huis te Brecklen-
kamp en zijn bewoners,
Brecklenkamp/Enschede 2010
isbn 978 90 8158621 4

In 2010 verscheen een fraai en zeer onderhoudend geschreven boek over het adellijke Huis te Brecklenkamp in Overijssel. Een huis met twee gezichten: onbekend door zijn afzijdige ligging, maar juist ook weer bekend omdat veel jeugdige Nederlanders er hebben overnacht omdat het van 1946 tot 1991 in gebruik was als jeugdhoeve. Huis te Brecklenkamp was niet het enige huis met deze bestemming: ook Assumburg en Rhijnauwen werden als zodanig ingericht. Bij het afgelegen Brecklenkamp werd de exploitatie als jeugdhoeve door de steeds strengere eisen uiteindelijk een probleem en moest men op zoek naar een nieuwe bestemming. Ook deze recente geschiedenis is beschreven door de auteurs, een van wie Brecklenkamp nu particulier bewoont en intensief de geschiedenis van het huis en hun bewoners bestudeerde.

Het huis was in 1901 aangekocht door Van Heeckeren tot Twickel, die ook het over de grens gelegen landgoed Lage beheerde, dat sinds 1634 tot Twickel behoort. In de negentiende eeuw werd het bewoond door de richterfamilie Zegers, waarvan leden rentmeester waren van Twickel en Lage. Bevreesd dat het als klooster zou worden ingericht, werd het na de dood

van de laatste Zegers in 1900 door C.M. Blanken van Huis Beugelskamp verworven en vervolgens aan Twickel doorverkocht. Helaas bleef het al verwaarloosde huis leegstaan tot het in 1941 de Enschedese textielfabrikant Arnold Helmig van Heek gelukte het huis te verwerven en onder te brengen in de nieuwe Stichting tot instandhouding van het Huis te Brecklenkamp. In 1946 was de restauratie klaar en werd het als jeugdhoeve geopend. Gedurende vrijwel de gehele zeventiende en achttiende eeuw was Brecklenkamp in bezit van de rooms-katholieke gebleven tak Bentinck. Om die reden mocht de familie in de Republiek geen zitting nemen in de ridderschap of de Staten en geen openbare functies vervullen. Daarom had ze haar blik naar het oosten gericht en carrière gemaakt in het leger van de vorst-bisschop van Munster.

Op een tekening uit 1731 zien we een omgracht herenhuis, bestaande uit vier vleugels rond een rechthoekige binnenplaats met een poortgebouw en op de zuidwesthoek nog het bestaande wachttorentje. Bewaard bleef de oostvleugel waarvan we op de tekening van Abraham de Haen slechts het hoge dak zien. Deze vleugel die door middel van muurankers in 1637 is gedateerd, bestaat uit een grote ruimte, de zaal en een kelder met opkamer. Deze opkamer heeft een fraai beschilderd balckenplafond met fabeldieren en ranken, dat in het boek zowel zeventiende-eeuws (p. 184) als tweede helft zestiende-eeuws (p. 268) wordt gedateerd, maar hoogstwaarschijnlijk enkele jaren na 1637 tot stand kwam. De verschillende uitbreidingen en verbouwingen die het huis onderging, zijn vastgelegd door wapenstenen, die zich geen van alle meer op de

oorspronkelijke plaats bevinden. Een gedetailleerd bouwhistorisch onderzoek en analyse zou nog interessante nieuwe gegevens over de bewoningsgeschiedenis kunnen

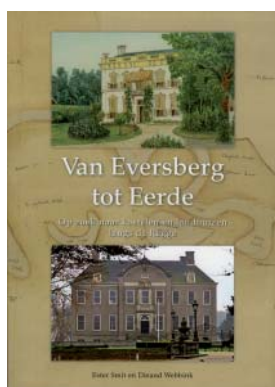
opleveren en waarschijnlijk ook een andere fasering dan de minder logische die door de auteurs voorgesteld is. Meer dan de helft van het boek bestaat uit bijlagen, waaronder genealogieën, transcripties van akten en brieven, kaarten, noten en een visualisering van de bouwgeschiedenis. Afgezien van het laatste mag men onder de indruk zijn van het door de auteurs geleverde onderzoek en de wijze waarop dit in een bredere context is gepresenteerd.

[Ben Olde Meierink]

Ester Smit & Dinand Webbink,
Van Eversberg tot Eerde.
Op zoek naar kastelen en landhuizen
langs de Regge.
Nijverdal 2012,
isbn 978 90 76272 25 2

De Regge is een riviertje in Overijssel waarlangs een aantal kastelen is gebouwd. Het geeft de auteurs de vergelijking met het Loiredal in de pen, wat misschien romantische overdrijving mag heten. In dit boek beschrijven ze een aantal van deze kastelen, met verhalen over het gebouw, de eigenaren en belangrijke voorvallen op de huizen. De meeste beschrijvingen beginnen in de veertiende eeuw, zoals dat over de boerderij Duvelskotte die 500 jaar later tot buitenhuis werd omgevormd, of over het kasteel Rhaan, dat toneel was van veel oorlogshandelingen. Het boek wordt afgesloten met een fietstocht langs de Regge. Jammer genoeg is de stijl van het boek een probleem. De gebruikte populaire taal lijkt meer op het effect van 'toegankelijkheid' gebezigd dan om historisch betrouwbare

en genuanceerde informatie te bieden. De algemene literatuur wordt soms onkritisch overgeschreven en er worden volstrekt ongefundeerde zaken geponeerd. Zo zou de Regge een 'verdedigingslinie' zijn geweest: door wie deze zou zijn gebouwd en met welke tegenstander in gedachten, wordt helaas niet duidelijk. Door het ontbreken van iedere bronvermelding in de lopende tekst blijft het de lezer mistig of verhaaltjes over een etentje bij de kasteelheer, waarbij zijn vrouw 'als een nachtegaaltje' zong, gebaseerd zijn op ware gebeurtenissen of dat we opnieuw met een creatieve geest te maken hebben. Het gevaar is dat zulke anekdotes dan later als 'waarheid' de wereld rond gaan.

Inge Dekker & Henriette Emaar,
Vechtse paradijzen. Tuinen bij buiten-
plaatsen in de Vechtstreek,
Houten 2012,
isbn 978 90 8989 531 8

Het achttiende-eeuwse plaatboek *De Zegepralende Vecht* inspireerde tot dit moderne overzicht van buitenplaatsen langs de Vecht. Vijftien buitenplaatsen, of vooral de tuinen bij de buitenhuizen, worden ruim geïllustreerd over het voetlicht gebracht. Het is een mooi vormgegeven boek, dat een aardige introductie is voor iemand die weinig of niets van de Vechtstreek weet. Voor kenners bevat het niet veel nieuws. Bij een algemene introductie is er altijd het gevaar, de nuance uit het oog te verliezen en worden soms de wetenschappelijke inzichten geweld aan gedaan. Zo ook hier. Twee landschapsarchitecten, gevraagd om het kenmerkende van het landschap langs de Vecht

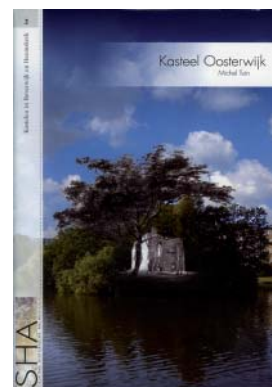
te omschrijven, durven te beweren dat voordat in de zeventiende eeuw hier buitenplaatsen werden aangelegd, de Vecht niet meer was dan een sloot door een boerenveenlandschap. Niet alleen hebben ze blijkbaar gemist dat er al vanaf de elfde eeuw hier kastelen werden gebouwd, waarvan er nog vele staan (en er zelfs een in het boek wordt behandeld!) maar ook dat de Vecht al in de vroege middeleeuwen een belangrijke verkeersader was, waar zelfs Arabische reizigers over schreven. De rijkdom van Dorestad was mede op de Vecht gebaseerd en de Romeinen gebruikten de rivier als uitvalsbasis voor hun aanvallen naar het noorden. Dat kan een uitglijdijder zijn, maar de redactie had hier moeten ingrijpen. Het boek wil vooral de tuinen behandelen. Sommige tuinen worden sterk vanuit historisch perspectief behandeld, andere

meer vanuit de huidige situatie, met daarin veel nadruk op de rol van de huidige beheerder. In die zin sluit het aardig aan bij het vorig jaar verschenen boek over tuinbazen. In de inleiding wordt geprobeerd de buitenplaats te positioneren als uitdrukking van een levensstijl, een mentaliteit, waarin de sociale, economische, ecologische en kunstzinnige kanten de randvoorwaarden bepalen. Welke rol de tuin als specifiek onderdeel daarin speelt, wordt jammer genoeg niet uitgewerkt en ook in de beschrijvingen van de individuele tuinen in de rest van het boek wordt niet duidelijk gemaakt wat de tuin an sich betekent. Waarom dan de tuin afgezonderd en niet de hele buitenplaats behandeld? De vraag is dus of het wel een geschikte keuze is, om de tuin uit het ensemble te halen dat een buitenplaats intrinsiek is.

Michel Tuin.
Kasteel Oosterwijk in Beverweerd,
Uitgeest 2012,
isbn 978 90 816773 3 2

Midden in een jaren zestig-wijk in Beverweerd ligt een begroeid eilandje in een vijver: de plek van het kasteel Ter Wijc of Oosterwijk, later ook bekend als het Huis te Foreest. In de dertiende eeuw begonnen als een woontoren, werd het complex later uitgebreid met een ringmuur en een tweede toren. De auteur stelt vragen bij de vijftiende-eeuwse datering daarvan, omdat in zijn ogen de toenmalige eigenaars uit de familie Van Egmond zich een groter huis konden veroorloven. De passages daarover in het hoofdstuk over de bewoning en over de Hoekse en Kabeljauwse twisten zijn minder overtuigend. Misschien had de schrijver zich daar wat meer ruimte moeten gunnen. Opgravingen laten in ieder geval zien, dat binnen de muren enkele bijgebouwen hebben gestaan. In de zestiende eeuw werd het kasteel niet langer bewoond door de toenmalige eigenaren, de familie Van Foreest en werd het gebruikt als boerenbedrijf. Het kasteel zelf verviel tot een ruïne, getuige de tekeningen die van het huis werden gemaakt in de achttiende eeuw. Nabij de resten van het kasteel werden in 1799 verdedigingswerken opgeworpen om de dreigende opmars van de Engelse en Russische troepen, die vanuit de kop van Noord-Holland poogden de Bataafse Republiek te veroveren, tot staan te brengen. De Engelse verwachting, dat de Hollanders massaal het Franse juk zouden afwerpen, kwam niet uit en de troepen moesten onverrichterzake huiswaarts keren.

Pas in de jaren vijftig van de vorige eeuw werd archeologisch onderzoek uitgevoerd teneinde de ondergrondse resten te behouden. Daartoe werd eerst het puin van de plek verwijderd, dat men toeschreef aan een later gebouwde boerderij, maar het is goed denkbaar dat daarmee ook materiaal van het kasteel zelf is verdwenen. Behalve funderingen werden aardewerk, resten van wapens, houten voorwerpen en het schild van een zeeschildpad aangetroffen.

Dit boekje geeft in kort bestek een volwassen beschrijving van een kasteel. Het is jammer dat voor zo'n klein formaat is gekozen. Niet alleen betekent dat een klein lettercorps, maar ook weinig ruimte om foto's, tekeningen en plattegronden recht te doen. Dat was wellicht de wat onoverzichtelijke opmaak ten goede gekomen.

Freek Lugt,
Het goed van Oegstgeest.
De Middeleeuwen in Oegstgeest, Poelgeest, Kerkwerpe, Rijsburg en Nieuw-Rhijningen,
 Leiden 2010 (tweede gewijzigde druk),
 isbn 978 90 71256 09 7

De vruchtbare geestgronden rondom de strandwallen aan de Hollandse kust waren al vroeg een geliefde plek voor bewoning en daar ook ontstonden nederzettingen en kastelen. Een van die kastelen die de auteur uitgebreid behandelt, is de Oudenhof bij Oegstgeest. Deze ronde burcht is van het type, dat door meerdere concentrische slotgrachten is omgeven. De laatste jaren worden bij archeologische onderzoeken meer van dat type

versterkingen aangetroffen en nadere bestudering van eerdere opgravingen toont aan, dat we misschien met een 'nieuw' – voor ons dan – soort kasteel te maken hebben. We zullen daarover later in Kasteelkatern rapporteren. De Oudenhof, aanvankelijk in de Vikingenperiode gedateerd, lijkt net als het nabijgelegen Teylingen, uit de dertiende eeuw te stammen. Ook de Rijsburg was zo'n ronde versterking. De aangetroffen vondsten laten zien, dat op de Oudenhof een belangrijk man zijn woning had en het ligt voor de hand te denken aan de heren van Oegstgeest. Later kwam het goed in handen van de familie Van Wassenaar, die het huis verhuurde. Lugt behandelt nog een aantal kastelen in de omgeving en plaatst dat binnen de lokale geschiedenis. Die kent vele aspecten en soms is het lastig, om de rode draad van deze studie vast te houden. De auteur bewandelt graag zijpaden en heeft veel te vertellen, maar daardoor dreigt het geheel wat gefragmenteerd te worden. In zijn conclusie stelt Lugt dat de agrarische bevolking van Oegstgeest de continuïteit van de lokale geschiedenis belichaamt. Aan de hand van 'richtinggevende' gebeurtenissen heeft hij aan de ontwikkeling van die groep willen beschrijven. Door de thematische opbouw van het boek komt dat er niet helemaal uit.

Paul Welling,
Kasteel Ophemert.
Heerlijkheid in de Betuwe.
 Kerk-Avezaath 2012,
 isbn 978 90 808410 9 3

De amateurhistoricus en communicatiedeskundige Welling ontdekte dat over kasteel Ophemert alleen gefragmenteerde informatie beschikbaar was. Op basis van de bestaande literatuur en vooral een rapportage over een restauratie uit het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw doet hij een poging die geschiedenis hier te presenteren. Gezien zijn hoofdbron, de restauratieverslagen van K.T. Meindersma van de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg, wil hij zich vooral concentreren op de

bouwkundige historie. Toch is minder dan de helft van het boekje daaraan gewijd: hij heeft ook aandacht voor de bewoners, voor heraldiek, de tuinen en wat anekdotes rondom het kasteel. Het is een ruim opgezette uitgave met een uitgebreid maar helaas onbruikbaar notenapparaat. De auteur geeft wel de publicaties aan waar hij zijn informatie vandaan heeft, maar niet de paginanummers. Het bevremdt soms ook welke keuzes hij daarin maakt; een belangrijke opmerking over de vroege geschiedenis wordt onderbouwd met als bron *Ophemert en Zennewijnen in oude ansichten*. Het boek heeft niet altijd een logische structuur, waardoor sommige informatie gefragmenteerd of dubbelop wordt gegeven. Na een inleiding over de eerste vermelding, die later nog eens dunnetjes wordt overgedaan, volgt een beschrijving van het huidige kasteel met veel aandacht voor de tuin. Daarna wordt een aantal bewonersgeslachten genealogisch uitgespit, er volgt wat informatie over inkomsten en verhuur. Dan komt de hoofdmoot, het verhaal van de bouwgeschiedenis en restauraties. Het boek sluit af met twee anekdotes, waarvan het bij een opvallend is dat een verhaal een sterk katholiek karakter draagt en uit 1606 zou stammen. Het was aardig geweest hier een opmerking over de Reformatie en de religieuze achtergronden van de bewoners aan te koppelen. Dat gebeurt niet, net zo min als er veel aandacht is voor de algemene geschiedenis tegen welke achtergrond het verhaal van Ophemert verteld zou kunnen worden of vergelijkingen getrokken met nabijgelegen kastelen en huizen. Dat laatste is vooral jammer, omdat de bewoners van Ophemert door familiebanden met die andere versterkte huizen zijn verbonden.

Op de foto:

"Sinds de 14^e eeuw werd Slot Well, markering langs de Maas, bewoond door de familie van Malsen. Het heeft vele oorlogen doorstaan. Tijdens de Franse oorlog is zelfs de linkerkant van het kasteel afgebroken. In de 19 eeuw werd dit gedeelte weer aangebouwd door toenmalig eigenaar Baron Slingerland. Daarom zie je nu een middeleeuwse toren met een neo-middeleeuws zijgedeelte."

"In 2001 heb ik het kasteel gekocht en grondig gerestaureerd. Het is een bijzonder bezit, zodra je de poort doorrijdt, word je betoverd.

De entree is prachtig, maar toch knus.

Precies dát is de kracht van Slot Well.

Dikke muren, kantelen, grachten, een ophaalbrug, en toch een behaaglijke woon-omgeving, met koetshuis. Ook heel bijzonder is het dubbele grachtenstelsel, onderhand zeldzaam in ons land."

"Op de foto zit ik in de salon, het mooiste gedeelte van het huis. Compleet met een prachtige schouw en een interieur dat past bij de stijl van het monument. Zelfs het behang is eeuwenoud en monumentaal."

Dhr. E. Schermerhorn,
eigenaar en ondernemer

Donatus

verzekert vertrouwd

sinds 1852

nu verkrijgbaar

bijzonder kijk- en leesboek

bestellen: www.160jaardonatus.nl

Monumenten worden met veel zorg omgeven door eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verrassen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700